

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, *Sekreter*

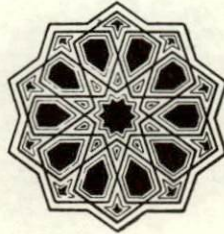
Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

DERGİMİZİN BU SAYISI,
ÖLÜMÜNÜN 400. YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN
AZİZ HÂTIRASINA SUNULMUŞTUR

Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine giderken Erdel beyi'ni kabulü, Bak. Feridûn Ahmed, *Nüzhetu'l-Ahbar der Sefer-i Sigetvar*, v. 16 b, TSMK, Hazine 1339.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, <i>Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâmesi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, <i>L'amour Divine et La Danse Mystique</i>	13
Prof. M. Tayyib OKIÇ, <i>Hadiste Tercümân</i>	27
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Tasavvuf ve Kur'an</i>	53
Doç. Dr. İbrâhim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Türk Filozofu Fârâbî'nin Din Felsefesi</i>	67
Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK, <i>İslâmda Mûsiki Üzerine</i>	83
Doç. Dr. Hikmet TANYU, <i>Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları</i>	95
Dr. Talât KOÇYIĞİT, <i>Ahâd Haberlerin Değeri</i>	125
Osman KESKİOĞLU, <i>İslâmın Bugününe Bir Bakış</i>	143
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Mehmed Nazmi Paşa</i>	155
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâm Felsefesinin Doğuşuna Dair</i>	175
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Dayıların Ortaya Çıkışı</i> ..	189
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>ظهور الديات بالقطر التونسي</i>	203
Osman KESKİOĞLU, <i>Ahmet Cevdet Paşa</i>	221
Süleyman ATEŞ, <i>Zikir</i>	235
Dr. S. al-MUNACCİD, Çev.: Dr. M. HATİBOĞLU, <i>Arabça Yazmaların Neşir Kaideleri</i>	245
Prof. H. BODENSTEIN, Çev.: B. MAKSUDOĞLU, <i>Yarının Öğretmeni Neleri Bilmelidir?</i>	263

Nekroloji :

Fevziye Abdullah TANSEL, *Memleketimizin Acı Kaybı : Fuad Köprülü* 267

Kitap Tanıtma ve Tenkidleri :

Prof. M. Tayyib OKIÇ, *Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslamî Neşriyatı* 283

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, *God and Man in the Koran* 293

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Warakat ‘ani’l-Hadaret’l-‘Arabıyya* 295

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Histoire de l’Ecole Malikite* 301

Prof. Dr. Tayyib OKIÇ, *Hedâik Fecrinâ* 307

Doç. Dr. Cahit ŞİNAAR, *Yabancı ve Kur’an* 313

Doç. Dr. İbrahim AğabülÜKÇÜ, *Türk Felsefesi* 317

Doç. Dr. Bahadır İÇÖK, *İstanbul Mescidi İsmâ’îlî* 323

Doç. Dr. Hikmet TANYU, *Yahudiğin Kültürel Katkıları ve Akademi* 329

Doç. Dr. Talat KOCYİĞİT, *Abdül-Habib’in Hâfızlığı* 337

Osman KESKİNGİL, *İslamın Bugünkü Durumu* 343

Fevziye Abdullah TANSEL, *Mahmed Kazım Paşa* 353

Dr. Hasan ATAY, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 357

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *Türkçe Dilinin Gelişimi* 369

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *İslâm Felsefesi* 373

Osman KESKİNGİL, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 381

Osman KESKİNGİL, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 387

Dr. S. al-MIZAN, *Dr. M. HATİBOĞLU, İslâm Felsefesi* 393

Osman KESKİNGİL, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 397

Prof. H. RUDENSTEIN, *Dr. B. MAKSUDÖĞLU, İslâm Felsefesi* 403

“İSLÂMİN BUGÜNÜ”NE BİR BAKIŞ

OSMAN KESKİOĞLU

Kahire Üniversitesi Müderrislerinden merhum Ahmed Eminin 1958 de yayınlanan “*Yevm’ul-İslâm*” adlı eseri İslâma umûmi bir bakış mahiyetindedir. Yazar, 1 ciltlik *Fecr’ul-İslâm*, 3 ciltlik *Duha’l-İslâm*, 4 ciltlik *Zohr’ul-İslâm* adlı eserleriyle İslâmdaki cereyanları, fikir dalgalanmalarını, mezheb ve fırkaları etrafınca anlatmış bulunuyor. Bu son eseri o silsilenin devamından ziyade, İslâm esaslarını ve mühim olayları, tarih boyunca, gözden geçirmiştir. Bunda belli bir deviri incelemiyor, bidayetten bugüne kadar İslâm tarihini süzüyor ve bazı mülâhazalarını belirtiyor. Böylece eser, İslâmın dününe ve bugününe genel bir bakış mahiyeti arz ediyor. Biz yazarın cesâretle serdettiği görüşleri, red veya kabul bakımından değil, eseri tanıtmak amacıyla mühim yerlerine kısaca temas etmek istiyoruz. Ahmed Emin gibi meşhur bir İslâm yazarının İslâmın dününe nasıl baktığı, bugününe nasıl gördüğü ilginç olsa gerek.

“Aradan 6 asırlık zamanın geçmesi Hristiyanlığın bozulmasına yetti” diye söze başlayan yazar, İslâmın doğuşunu ve esaslarını, dinin lüzumunu anlatıyor: Din, ilâhi bir nizamdır. insanın fitratında din duygusu köklüdür. İnsan, ona uymağa mecburdur. Zaten, kâinata ilâhi nizam hâkimdir. Buna *Kur’an-ı Kerim* sünnetullah diyor, bugünküler tabiat kanunu adını veriyor. Gerçekte kâinata herşey Allaha teslim olmuştur. Ayet-i kerimenin ifade ettiği vechile kâinat Allaha tesbih eder, Kâinatın tesbihi, Allahın kanununa uyması demektir. İnsan ve tabiat herbiri Allahın varlığına delildir. İslâmın esaslarını sıralayan yazar, İslâmda kazâ ve kader inancının aslâ cebriyecilik demek olmadığını söylüyor. (S. 22/24)

İmân ve akide ruhu doyurmalı, aklı tatmin etmeli. İslâm işte bunu yapmıştır. İslâm, bu meziyetiyle sur’atle gelişirken onu sarsan ihtilâflar olmuştur. Bu yaralar pek derindir. Haz. Osman şehit edilince, Peygamberin şâiri Hassan şöyle feryad etmişti: *أترکتوا غزو الدروب وراءكم*

و غزوتونا عند قبر محمد

“Serhadlerde düşmanla çarpışmayı arkanızda bırakarak gelip Peygamber Muhammedin kabri yanında bizimle mi harbe başladınız?” (S. 58) Kerbelâ faciası dinmeyen bir acı oldu. Haccacın Kâbeyi taşa tutması ayrı bir yara açtı.

Araplarda itaat fikri azdır. O yüzden böyle ihtilâflar çok olmuştur. Hz. Ömer'in sert idaresinden bıkan araplar, Hz. Osmanı seçtiler, biraz yumuşak idare görelim dediler, fakat fazla yumuşaklık yaramadı, sonu acı çıktı, İhtilâflar alıp yürüdü. Emevî -Ehl-i Beyt mücadelesi pek zararlı neticeler doğurdu. Emevîler, Ehl-i Beytten 36 kişi katlettiler, sonra Abbasiler daha çok öldürdüler. Emevîlerden Ömer inbi Abdülaziz Ehl-i Beyt düşmanlığını kaldırmağa çalıştı. Hutbelerde Hz. Ali'ye sövmeyi yasak etti. Hz. Fatıma'nın miras davasına başladığı (Fedek)i Ehl-i Beyte verdi. (S. 70) (Hz. Ebu Bekir: Peygamberler miras bırakmaz, Hadisine dayanarak Hz. Fatımaya bu mirası vermemişti. Hz. Ömer zamanında, Hz. Ali ve Abbas yine miras istediler. Hz. Ömer, Medine'deki emlâki verdiğyse de Hayber ile Fedeki vermedi, Hz. Ali, Halife olunca kendisi bu davayı yürütüp mirâs almadı. Sonra, Ömer İbni Abdülaziz, Âl-i Fatımaya verdi.) Ömer ibni Abdülaziz adaletli bir idare yürüttü, zimmilere hoş muamele yaptı, Şamda Guta'daki Kıddis Toma Kilisesi cami yapılmış iken onu eski hale çevirmeye müsaade etti. Hıristiyan tebadan cizyeyi azalttı, Mevâlî'den olan müslümanlara, Arap gibi eşit muamele yaptı, (S. 70).

Emevîler zamanında yabancı âdetler, İslâmın saf çehresini bozdu, Mısırda Roma âdetleri, Irakta İran âdetleri karıştı, Fukaha nassa aykırı olmayan âdetleri kabul ettiler, (S. 72)

Futuhât genişleyince hayat değişti. Bu herşeyde kendini gösterdi, Ömer ibni Ebi Rebia gazel tarzını edebiyata soktu, hacca gelen kadınlara gazelleriyle sataştı¹, Halife Velîd, Hamriyât tarzına saptı, Ebu Nü-

¹ Bu kabil yarısı sapık şürlerden biri şöyledir:

يا حبذا الموسم من موقف — وحبذا الكعبة من مسجد
و حبذا اللاق يزاحمنا — عند استلام الحجر الاسود

“Hac mevsimi ne güzel toplanma yeri, Kâbe ne hoş bir Mescid, Hacer-i Esvedi selamla-
mağa çalışılırken izdihamdan bizi sıkıştıran kadınlar da nehoş?”

Ebu Nuvas da şöyle der:

و عاشقين التف خداهما — عند التثام الحجر الاسود
فالتقيا من غير ان يأتيا — كأنما كانا على موعد
ولولا دفاع الناس اياها — لما استفاقا اخر المشهد

vâs çığrını açtı. Gilmân ve şarap, edebiyata girdi. Bilhassa hicazda gına, musiki aldı yürüdü, çünkü, Mekke ve Medine halkı, idari işlerden uzaklaştırılmıştı. İşi eğlenceye döktüler, Hulefa ise, sefahata daldılar. (S. 74) (Kadı Şureyh, Said ibni Museyyeb, Atâ, Zöhrî, Şa'bî gibi bazı ülemâyâ göre mûsiki haram sayılmaz. İbni Hazm, musikiyi haram kılan sahih bir hadis yoktur, diyor. Sonraları halk zevk, sefâhate dahınca, bunu önleme maksadıyla mûsiki yasağı konmuştur.)

Emevîler milliyetçi idi, araplara dayandılar. Fakat, Ehl-i Beyte karşı besledikleri düşmanlık, onların başını yedi, Abbasîler, Türk askerlerine dayandı, onları saraya aldılar, daha müsamahalı davrandılar. Mehdi, zararlı bir hal alan zındıkları tâkip etti, yüzlercesini öldürdü, kitaplarını yaktırdı, Maksat, hükümete karşı olanları bu vesileyle ezmeğe, böylece bu perde altında, fikir hürriyeti tâkibe uğradı, düşünce hayatı öldü, tarih boyunca bu böyle olmuştur. Abdullah ibni Mukaffa böyle ithama uğrayanlardan biriydi. (S.80)

Her hükümdar kendine bir zulüm âleti buldu, Muaviye, Ziyad ibni Ebih'i; Abdülmelik, Haccac'ı; Hişam da Halid ibni Abdullah Kasri'yi kullandı, (S.71)

Abbasiler zamanında halifeleri Mukaddes saymak bidatı çıktı, Hulefâ-i Râşidin ve emevîler zamanında böyle bir şey yoktu, Halife diğer insanlar gibi, bir ferd sayılırdı. Farklı bir mevkii yoktu. Yine Abbasiler, Hırka-i Şerifi takdis etmeyi çıkardılar. (S. 86) Bu zamanda tasavvuf, Hasan Basrinin zühdünden ayrı başka bir yön aldı, Yunan, Hind, Hıristiyan tarzına döküldü, (S. 78) Tasavvuf yayılınca Hıristiyanlarda olduğu gibi Şeyh-mürid münasebeti başladı, keşişler gibi mücerredlik âdet oldu. Dervişlik, zikir halkaları hıristiyanlıktan geldi, İbrahim Edhem'in hayatı, Buda'nın hayatı gibi efsaneleşti, (S. 87)

İlim ve fikir hareketleri eskiden ne canlıydı. Garp medeniyetine çığır açan eller, ışık tutan dimağlar, islâmda yetişti. İslâm beşer tarihinde bir hamleydi. Câhiz ve Gazalî, Dekarttan evvel şekçi idiler. (Şâirin

"Hacer-i Esvedî öperken iki âşkın yanakları birbirine değdi. Bunlar günaha girmeksizin buluşmuş oldular, Sanki randevulaşmışlar gibi. Okadar dalmışlardı ki, eğer kalabalık onları itmeseydi bu baygınlıktan ayrılmayacaklardı."

Emevi Halifelerinden Süleyman B.Abdülmelik zamanına kadar Kabeyi kadın erkek karışık tavaf ederlerdi. Fakat bu gibi şiirler söylenmeye başlanınca bunun kötüye kullanıldığı anlaşıldı ve beraber tavaf yasak edildi.

dediği gibi: *Şüphe bir nura koşmaktır-Hakkı tenvir ukul için haktır.*) İbni Miskeveyh, Darwin'den önce tekâmülden bahsetti, (*Tezhibu'l Ahlâk kitabı*), İbni Haldun, Monteskiyo'dan evvel içtimaiyyat ilmini kurdu. Nasîr-i Tûsî, Einstein 'dan önce zamanın izafiliğini ortaya attı. (S. 89)

Fakat, sonraları durgunluk devri geldi, ıslâhâta teşebbüs edenleri bile engellediler. III. Selimin ıslâhât teşebbüslerine Şeyhu'l İslâm Ataullah efendi karşı geldi. Padişah, firenkleri taklid ediyor diye halkı ayaklandırdılar. Mısırdaki Hidiv İsmail, ülemâdan 4 mezhepten alınma bir fıkıh seçmelerini istedi, Devletin resmi mezhebi olan Hanefilikten ayrılmadılar, o da Fransız kanunlarına göre mahkemeler kurdu. (S. 96) Müslümanlık Türklerin elinde dış şekle önem verdi, cami, türbe yapmakla günahlardan temizleniriz sandılar. Hurafeler, bid'atlar yayıldı; türbeler, tekeler, hankâhlar çoğaldı,

(Muharrir bunları Türklere yüklüyor. Fakat bu yanlışdır. Bu bitatlar umûmidir. Ölüye Kur'an okumak şartıyla yapılan vakıf batıldır. Çünkü para ile Kur'an okumayı ihtiva eder. Bir çok vakfiyelerde bu şart geçer. Şart-ı vâkif, nass-ı Şarı gibidir diye onu muteber tutmuşlardır. Selef-i Salihinde para ile Kur'an okumak yoktur.)

Fukahâ zahir-i şeriata baktılar. Bazıları hileli çözüm yolları bulmak için hile-i şeriyecilik yolunu tuttular. Ruh ihmal ettiler. Halbuki İnnemel-A'malu binniyyât, Hadîsi niyet ve maksada çok önem verir. (S. 100).

Sûfiler ,Ulemanın zahiriyeciliğine karşı ruha bakan içe dönük bir yol tuttular. Fakat onlar da şaşırıldılar. Musiki ve Raks ile zikir usulünü İslâma soktular. Velilere tapmak âdet oldu. (S. 101).

Eşariler Mutezileye hücum etti ve Eşarilik galebe çaldı. Eşariliğin galip gelmesi İslâm'da fikir hareketlerini dondurdu. (S. 88)² Bugünkü Müslümanlık Ebul-Hasen Eşarînin ve Gazalî'nin Müslümanlığıdır derssek hakikatten uzaklaşmış sayılmayız. (S. 104)³

(Bizde Peyami Sefa, İslâm âleminin geriliğinin Gazalî ile başladığını iddia etmiştir. İzmirli İsmail Hakkı, onun bu görüşünü tenkit etmiş-

(2) ومن غير شك كان يكون امر المسلمين احسن حالا و اكثر حرية لو انتصروا على المحدثين فان انتصار المحدثين كان معناه مع الأسف الركود. (ص. ٨٨)

(3) فان قلنا ان الاسلام الحاضر هو اسلام ابي الحسن الاشعري والغزالي ، لم تكن بعيدن عن الحقيقة. (ص ١٠٤)

tir. Arap yazarlarında Peyami Sefanın görüşüne katılanlara rastlıyoruz. Bu düşüncenin kökünün nereden geldiğini bilmiyoruz.)

Yanlış tevekkül, keşif iddiaları, bunlar akliyeciliği durdurdular. (S. 104) Hz. Ömer Şecere-i Rıdvan-ı kesti. Şimdi ise türbe avlusundaki Ulu ağaçlardan meded umuyorlar. Meskenete düşüren bir kuru tevekkülle her şeye katlanmak âdet oldu. Her yerde evliya mevlidleri çoğaldı. (Bu kabil mevlidler Mısırda pek çoktur.)

Sünnî, Şii, Havâric kavgaları, mezhep münakaşaları, Arap, İran, Türk tartışmaları, islâmı zayıflattı. Din düşmanları, zayıf düşen İslâma saldırdılar. Haçlı seferleri tarih boyunca sürdü. İtalyanlar, Trablus Garba saldırdıkları zaman İslâma karşı kin kusan şarkılar söylüyorlardı. (S. 111).

İslâm âlemini kurtarmak için bazı islâhatçılar çıktı: Mustafa Kemal'in islahatı, dünyevî; Vehhâbininki dinî; Mihdat Paşa, Tunuslu Hayreddin Paşanın, C. Efganinin islahatı ise hem dinî, hem dünyevîdir. Hindistanda Seyid Ahmed Han, Emir Ali islahat yaptılar. (S. 119) Hindistanda Şah Veliyyullah, Türklerde Mehmed Birgivi; Muhammed b. Abdulvehhabdan önce bidatların aleyhinde bulundular. Abdulvehhabın islahatı bedevi muhit için bedevi renge bürünmüş bir islahattır. Efgani ve Muhammed Abduh medenî ve dinî, Midhat Paşa ve Hayreddin Tunuslu Avrupa kültürü tesirinde islahatçılardılar, Jon Türkler ve Mustafa Kemal avrupalılaşmak istediler. (S. 132) Mısırda Mehmed Alinin, Türkiyede Mustafa Kemal'in, Afganistanda Emanullah Hanın islahat hareketleri, millî istiklali hedef tuttu. Bunlar İttihad-ı İslâmcı değildir. (S. 149) Afgan halkı geri olduğundan Emanullahın islahat hareketini hazım edemediler. (S. 150) Mustafa Kemal Milliyet ruhunu uyandırdı. Türk medeniyetinin eski olduğunu söyledi. Edebiyatta Milli cereyan uyandı, Halide Edip, Yakup Kadri gibi yazarlar çıktı. (S. 151)⁴ Müslüman Kardeşler, İslâmcı bir hareket yapıyorlar, fekat sert gidiyorlar. Bunlar Avrupa medeniyetine karşı, lâkin medeniyetin karşısına medeniyetle durulur.

4 Yazarmın *Zuamâ'ul-İslâh* adlı bir eseri vardır. Bunlardan uzunca bahseder. Bunların hepsinin maksadı şarkı uyandırmaktır. Bizim Âkif merhum da onlara tercüman olarak Uyan! diye haykırırken şöyle der:

Ey koca şark, ey ebedî meskenet!

Sen de kumıldanmaya bir niyet et!

Müslümanların Hıristiyanlara karşı tutumu çok müsamahalıdır. Saraylarda gayr-i müslimler vazife görmüştür. İslâm'da din ve mezhep kavgası yoktur. Gayr-i müslimlere bazan şiddet gösterilmiş ise bunda dinin kabahati aslâ yoktur, bunlar siyâsî sebeblere râci'dir. Hıristiyanlar birbirleriyle boğuşmadı mı? Terakki ilimle olur, başka şeyle değil. Vesenî olan Japonya ilme sarılınca ilerledi. (S. 138)

Müsteşrikler: teaddüd-i zevcâtı, kölelik meselesini, İfîk hadisesini dillerine dolayorlar. İfîk hadisesini Kur'an-ı Kerim reddetmiştir. Teaddüd-i zevceye gelince, bu mesele bugünkü görüşle değil, ozamanı nazarı itibara alarak incelenmeli. İslâm, çok karı almayı dörde indirdi, bunu da adalete bağladı. (Yeni yazarlar İslâm'da tek zevcenin esas olduğu kanısındadırlar.) İslâm bir zevce ile iktifa etmek için alınacak karara mani değildir. Bu, ictihada bırakılmıştır. Müctehidler bunda zamanın ve mekanın ahvaline, umumî maslahata bakarlar. (S. 158)⁵ Kur'an-ı Kerim dört almaya zorlamıyor, buna müsaade ediyor ve bazı şartlara bağlayıyor. çok kadınla evlenmeyi sevap sayan zihniyet yanlıştır. Çok kadın alma kötüye kullanılmıştır. Ortaklar birbirini kıskanmışlar, çocukları birbirini çekememişlerdir, Abbasilerden Emin İle Memun gibi. Âilenin huzuru bozulmuş, hased, rekabet almışyürümüş, çocukların terbiyesi bozulmuştur. Saraylar kadınla dolmuş, hükümdarlar şehvete dalmıştır. Ömürleri bu yüzden hep kısadır. Saraya alınan ecebi kadınlar, kendi milletleri hesabına entrikalar çevirdiler. İnhitâtın bir sebebi budur. (S. 31/32) (İslâm'da kadının siyâsî hakkı vardır. Akabe biatında Medineliler arasında kadınlar da vardı, Mekke fethinde kadınlar da biat etti.)

İslâm'da kölelik yoktur. Haz. Peygamber kimseyi köle yapmadı, esirleri âzâd etti. (Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*'de aynı şeyi söyler. Abdülaziz Çaviş ta, *Usul'ül-İslâm* yazısında kafkaslardan kaçırılan Çerkes kızları, Sudandan kapılıp aşırılan zenciler köle olamaz, bunlar satılamaz, bunları cariye diye alanların istifraşı gayr-i meşrudur. diyor.)

Ahkâm Ayetleri: Sirac Ali Hindîye göre ahkâm âyetleri 200 kadardır. Bunların da çoğu resen hüküm vaz'ı için değil de vaz' ve irşad içindir. Müctehitler bir takım karinelerle onlardan hüküm çıkarmışlardır.

(5) و الاسلام لا يمنع الخطوة الثانية وهو قصر الزواج على واحدة وهو متروك للاجتهاد ينظر فيه المجتهدون الى حال الزمان والمكان والمصلحة العامة. (ص 108)

Asıl hüküm ayetleri 50 kadardır. İbn-i Haldun, Ebu Hanifenin 17 Hadisi delil aldığını söyleyor. (S. 162) İslâm umumî prensipler getirdi, ana kaideler kurdu. Teferruatı maslahata bıraktı. Bunu icihad yapacaktır. Hanefiyye, İstihsân; Mâlikîler, Masâlih-i Mürsele adı altında maslahat olam aldılar. Hz. Ömer harpte yararlık gösterene hadd'i sekr vurmadı. Kıtık senesi çalanın elini kesmedi. Düşman tarafına kaçmasın diye harpte haddi tatbik etmedi. (S. 194) (Necmettin Tofi bu maslahat meselesini etraflı surette işlemiştir.)

Araplarda ittihâd ve itaat fikri pek yoktur. Hâşimî, Vehhabî mücadelesi hâlâ devam ediyor.

İslâm âlemi sömürge idaresinden bıkmıştı. İslâm âleminin üç büyük düşmanı vardı: Rusya, İngiltere ve Fransa. İslâm ülkelerini bunlar paylaşmıştı. Meselâ: 1891 de Osmanlı devletinde 16 milyon müslüman varken İngiliz müstemleke idaresi altında 107 milyon müslüman yaşıyordu. Çinde 32 milyon, Rusyada 6 milyon müslüman vardı. (S. 178) I. cihan harbinde bu devletler yine birleşmişlerdi, bunlar yenilirse İslâm ülkeleri esaretten kurtulabilirdi. Onlara karşı Almanya vardı. Bu ümitte Türkiye Almanya yanında yer aldı. Cihâd-ı Ekber ilân etti. (*Cihâd-ı Ekber* fetvasını tenkid edenler oldu. Fikret Sancak-ı Şerif şiriyile bu mukaddes duygularla alay etmişti. Zavallı vatan neler gördü, neler duydu. Vatani kurtarmak için her çareye başvurmak lâzım geldiğini neden anlamak istemediler bilmem?) İngilizler arapları aldattılar. Neticde yine araplar hüsrana uğradı, Türkler de büyük zarar gördü.

Şarklı kaza ve kadere teslim olur. Fakirken zengin oluvermiş kimselerin masalları onların koşuna gider. Tesadüflere inanırlar. Fevkalâde-likler isterler, hayal peşinde koşarlar. Garph ilimle, fenle tabiata hakim olmaya çahşır. (S. 170) Şarkın ve Garbın kusurlu tarafları da var, iyi tarafları da var. Hüner kötüyü atıp iyiyi almaktır. Körtaklitten sakınmalı. (S. 172) Taklit karın doyurmaz. Şairin dediği gibi: "*Taklid ile tok olan hakikatta aç ola*".

Şarkın ruhaniyeti üstündür, faziletli olması lâzımdır. İbadetlerin, namaz ve orucun, müminin amelinde, hareketlerinde tesiri görülmelidir. (S. 173) Kalbi ve ruhu yükseltmeyen, amel üzerinde tesiri olmayan ibadetler kuru kalan mekanik hareketler olur, varlığı yokluğu eşittir. (S. 174) İslâm da tesamuh vardır, fakat Yunan felsefesi tesiriyle dinde gulüv baş göstermiştir. aşırı gidenler olmuştur. Abdeste farz olan yüzü

yıkamaktır, bunu felsefi bir konu gibi inceleyip yüzü mühendis gibi ölçtüler. Halbuki abdest alan kimse ne mühendistir, ne hendese bilir. (S. 188).

Müslümanların geri kalma sebeplerinden sözederken Hindli Emir Aliden naklen şöyle diyor: "Müslümanların geri kalmalarına sebep, dinlerini anlamak için akıllarını kullanmaya hakları olmadığı hususunda zihinlerine yerleşmiş olan kanıdır. Bu hak, evvelki müctehidlerin inkıraziyle sona ermiştir. Onlardan sonra icthad haram olmuştur. Sadık müslüman belli bir mezhebin mukallidi olur. Akılnı bir yana bırakıp âlemin 19. asırda ulaştığı görüşlere bakmayarak 9. asır ehlinin yorumlarına sarılır." (S. 178)⁶

İctihad bir nimettir: Yazar icthad meselesine birkaç yerde değiniyor: İctihadda muhit, zaman ve mekan nazar-ı itibara alınmalıdır. Sıcak ve soğuk muhitlerin hükmü farklıdır. Hayat şartları değişiktir. Haz. Peygamber hayatta olsa yeni hâdiselere göre vahiy gelirdi. İrtihal-i nebi ile vahiy kapısı kapandı, fakat, kulları hakkında rahim olan Allah, ümmete icthad kapısını açtı. Bu bir kolaylıktır. İmam-ı A'zamlar, Şafiiiler, icthad yoluyla müşkil meseleleri hallettiler. (S. 45) Sonra gelenler ise geniş daralttılar, açık kapıyı kapadılar. İslâmı dondurulmuş bir hale getirdiler. İctihadı kapamak, dini tatil etmek, akı durdurmaktır. Halbuki icthad lâzımdır. Bu bir zarurettir. Çünkü hayat durmaz, dondurulamaz. Şartları haiz olan icthad yapmalı, İctihad kapısını kapamakla müslümanlar kendi haklarında acizle hükmetmiş oldular, şartları haiz âlim, düşünen kafa kalmadığını kabul ettiler, Bu onları büsbütün acze düşürdü, aşağılık duygusu uyandı. (S. 190).

Müslümanların başına gelen bu faciannın üç sebebi vardır:

- 1 - Akliyeciler olan Mutezilenin ortadan kalkması, Hadîscilerin galebe çalması.
- 2 - Mutasavviflerin çoğalıp yayılması,
- 3 - İslâm kültür merkezi olan Bagdadın Hülâgünün hücumüne uğrayıp tahrip edilmesi. (S. 190) İşte böyle geri kalınca icthad kapısı

(6) ان سبب تأخر المسلمين ما رسخ في اذهانهم من انهم لاحق لهم في استعمال عقولهم في فهم دينهم. لأن ذلك قد انتهى بانقراض المجتهدين الاولين وصار الاجتهاد بعدهم محرماً وان المسلم الصادق يكون مقلداً للمذهب معروف ويترك عقله ويتمسك بتفسير اهل القرن التاسع غير ملتفت الى الاراء التي وصل اليها العالم في القرن التاسع عشر. (ص 178)

kapandı denildi. Bugün maalesef, bütün müslümanlar eski İslâm medeniyeti ile yeni batı medeniyeti arasında bocalıyorlar. Sibeveyh nahvi ile kimya tahsiline uğraşıyorlar. Şer'ı mahkemeler yanında nizâmî mahkemeler de var. Onlarda fransa kanunları câri. Halbuki eskiden icthadlar yapılırdı, meseleleri müctehidler çözerdi. Ebu Hanife kıyası çok aldı. Onu Aristo mantığıyla kullandı. İstikrâ' usulüne gitmedi, istintaç yaptı. Bugün icthad için yalnız din bilgisi kâfi değil, umumî kültür de lâzım. Müctehidin bir gözü Kur'an'da, bir gözü medeniyette olacak. (S. 191) "İctihad kapısını kapayanlar bize çok büyük zarar verdiler. Bizi taş gibi dondurdular. Bu halle biz, başına gelecekte kendini korumak için gözünü yuman devekuşuna benzedik." (S. 192)⁷ İslâm'da fikirler kısırlaşmadı, analar yine dâhiler doğurur.

Yazar, doğu ile batıyı mukayese yapıyor, medeniyetin her şeyde tesir gösterdiği, elbiseden tutta ev eşyasının hep medeniyet malı olduğunu söylüyor. Garpte din adamları yeniliklerden faydalanıyorlar, asrın diliyle konuşuyorlar, çocuk lisaniyla resimli kitaplar yayıyorlar. (S. 193) Bizde medeniyeti anlayan ıslahatçı lâzım. Efganî, Adbuh, Midhat Paşa, Emîr Ali islâmî ve garbî anladılar. Onların talimâtı tutundu. Bu vasıfta olmadığı için Vehhâbilik Arabistanda kaldı. (S. 194) Arabistanda yetişen Hz. Ömer, medeni olan İran ve Bizansta kanununu ustalıkla tatbik etti. Maslahata riayet gösterdi. Kahramanlık gösterene had vurmadi, kıtlık senesi çalanın elini kesmedi, düşman tarafına geçmesinler diye harpte haddi tatbik etmedi. Ebu Hanîfe farsca Fâtihayı câiz gördü, Mâlik masalih-ı mürseleyi aldı. Biz neden onlardan örnek almıyoruz? (S. 194).

Radyoda Kur'an okunuyor, biriktirme sandıkları çoğaldı, şapka giyiliyor, evlenme şekli değişti, sefer-yolculuk ta öyle. Ulemâ neden me-

(7) وإن الذين اغلقوا باب الاجتهاد... ضررنا ضرراً بليغاً وحمدونا حموداً متحجراً
فاصبحنا كالنعامة تغمض عينها عما سيؤذيها. (ص ۱۹۲)

Abdülaziz Çavuş, *Usul'ül-İslâm* adlı eserinde şöyle der: "İctihad kapısı kapanmamıştır, aslâ kapanmayacaktır da. Beşer aklını hacir altına almak, onların gittikleri gibi gitmeleri, onların dediklerini demeleri için, eskilerden onların başına vasîler dikmek isteyenlere rağmen bu böyledir."

فلم ينسد ولن ينسد باب الاجتهاد برغم انفس من ارادوا ان يحجروا على العقول البشرية
وتقيموا عليها اوصياء من الاولين حتى تسير كما ساروا وتقول بما قالوا.

Sırat-ı Müstakîm, Sebîl'ür-Raşadlarda Manastırh, İzmirli, Abdülaziz Çavuş gibi zatların icthada dair öyle kıymetli yazıları vardır ki her zaman okunmaya değer.

deniyet karşısında göz yumuyor? Hayata bakmıyor? Biz razı olsak ta olmasak ta batı medeniyeti tayyare süratiyle ilerliyor. (S. 195).

Abdullah B. Mukaffa' tevhid-i kavânin istedi, Mutezile, Hadiste akli hakem yapmak istedi, son devirde Abduh dini hurafelerden temizlemeğe çağırdı, bunları zındıklıkla itham ettiler. (S. 195) İslâm cemiyetinde yeknasaklık yok, Şer'i mahkeme yanında nizâmî mahkemede Fransız kanunu var, giyiniş, kıyafet karışık. Bu cemiyeti bozuyor, fikirlerde tehalüf doğuyor. (S. 196). Masâlih-ı mürsele: aklın adâlet saydığı maruf olan şeydir. İcma ise şurâ usûlüdür. Din bütün âdetleri kaldırmaz, fena olanları kaldırır. Her milletin âdetleri vardır, Arap, İran, Mısır, Türk âdetleri, örfleri gibi. Örf ve âdetleri fukahâ muteber tuttu. Bunlardan değişiklikler doğdu. Ebu Hayyan, *El-Hevamil*'de naklediyor: Miskeveyhe sormuşlar: Bir meselede fakihın biri haram, diğeri helâl diyor, bu nasıl olur? Cevap vermiş: Bu, zaman ve mekan ihtilafından ileri gelir, bir zamanda helâl olan başka zamanda haram olabilir. Zamanın değişmesiyle ahkâmın değişmesi inkar olunamaz. Onun için dinî müceddidler geldi. Dinî müceddid olarak gösterilen zatların başlıcaları şunlardır: Ömer b. Abdülaziz, İbni Hanbel, Eşari, Gazâlî, İbni Hazm, İbni Teymiye, İbni Kayyim, Şâtıbî, Veliyullah Dehlevî, Mehmed Birgivi, Muhammed b. Abdulvehhâb, Şevkânî, Sıddık Han. Efgânî, Muhammed Abduh de son devrin ıslahatçılarındandırlar. (S. 207).

Akıl saf dışı edilirse hurafeler doğar. Herşeyde vehim hâkim olur. Ruhi hayatta aklın payını vermeli. İnsan sevgisi, vatan aşkı, millî duygu, yüce ruh, üstün ahlâk, bunlar bizim süsümüz olmalı. Manevî güzellik, fazilet; insanın şerefi bunlarla kâimdir. Bugün batı medeniyeti çöküntü halindedir. Şarkta ilim ve sanat noksansa Avrupada da ruh noksan. Sağlam bir medeniyet üç unsura dayanır:

1 - Ferde kıymet vermek ve onu cemiyete olan yararıyla değerlendirmek,

2 - Hayatı ilmin muktezasına göre kurmak,

3 - Kalbi insanlığa hayır yapmak şuûriyle doldurmak. (S. 201)

Şark için mesele: batıdan ne almalı, ne almamalı... Batı medeniyeti akli dolduruyor, kalbi öldürüyor. Halbuki, kafayla kalb arasında müvâzene kurulmalı. (S. 221).

Terakki ilimle olur: Leibnitz der ki: "Eğitim işi benim elimde olsa kısa zamanda Avrupanın vechesini değiştiririm". Diderot der ki: "Milletlerin yükselmesinde ve düşmesinde rol oynayan asıl sebep, ilim ve cehalettir. Diğer sebebler bunlara bağlı cüz'î sebeblerdir". Voltaire göre "Bir milletin maruz kaldığı zulüm, onun cehaletinin cezasıdır". (S. 225) Hindli ıslahatçı Seyid Ahmed Han şöyle der: "Eğer elimden gelse Himalaya dağlarının üzerine nurdan harflerle, batı ilimlerinin, anadiline terceme edilmesinin farz olduğunu yazardım." Dini tedrisatın yanında müspet ilimleri öğretmek te yer almaktadır. İlim bir cesed ise din de onun ruhudur. (S. 226).

Şark ile batı arasında derin ayrılıklar vardır. Birinde ilim var, gerçek din yok. Dięerinde din var, ilim yok. Halbuki, bu ikisi beraber yürümelidir. Ya ilim dindar olmalı, yahut din ilim öğrenmeli. İnsanlığı bu kurtarır. Atom devrinde Avrupa maddecilikten dönüp dine sarılacaktır. Şark uyanmalı, batı inanmalı. (S. 227). Bana okulu verin, dünyanın halini değiştireyim, demek hiç te mübâlâgaı olmaz.